

met -sch gespeld, afgezien van in enige geografische namen (285). En wat voor eerste indruk moet men wel krijgen wanneer men al direkt in het voorwoord 'gestreefr' ziet staan? Jammer dat dergelijke feilen en gebreken de totale indruk van een boek zo kunnen bederven.

H. Feenstra

J. L. H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Eijsden en Breust bij Maastricht (10e-19e eeuw)* (Dissertatie Nijmegen 1986, Maaslandse Monografieën XLIV; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1986, xiii + 376 blz., f65,-, ISBN 90 232 2254 7).

Door de territoriale versnippering, de verspreide ligging van de archieven en het ontbreken van grote overzichtswerken is de bestudering van de landschappelijke geschiedenis van Zuid-Limburg een zware opgaaft. Het is dan ook moedig te noemen dat Hartmann een poging tot reconstructie van het middeleeuwse landschap in dit gebied heeft ondernomen. De aandacht van de lezer wordt daarbij vooral gericht op de ligging en inrichting van de oudste bewoningskernen, de uitbreiding van deze 'kernvelden' tot het huidige cultuurlandschap en parallel daaraan, de veranderingen in de sociale en juridische verhoudingen. De beperking van het onderzoek tot het betrekkelijk kleine gebied (2500 ha) van beide heerlijkheden wordt alleszins gerechtvaardigd door de complexiteit van de verhoudingen en het bestaande bronnenmateriaal.

In 1619 werd in principe alle onroerend goed in de heerlijkheden Eijsden en Breust op naam van de eigenaars geregistreerd onder vermelding van grootte, namen van belendende eigenaars en een aanduiding van de ligging in de vorm van een veldnaam. Van centrale betekenis voor het boek is de poging van Hartmann om deze in 1619 aangemelde goederen te lokaliseren op de kadasterkaart van 1827 om zo de bezitsverhoudingen in 1619 kadastraal te kunnen vastleggen. (Ten onrechte duidt de schrijver deze werkwijze aan als *Rückschreibung*.) De resultaten van deze reconstructie zijn weergegeven op een aantal gekleurde kaartbijlagen. Verder wordt bij de beschrijving van ieder dorpsgebied in het boek een reliëfkaart afgedrukt. Voor degenen die moeite hebben met het interpreteren van hoogtelijnen op een topografische kaart zijn dergelijke kaartjes ongetwijfeld een belangrijke steun bij het volgen van het verhaal.

Uit het boek is mij niet duidelijk geworden welke werkwijze Hartmann heeft toegepast bij het reconstrueren van de situatie 1619. Voor de verwerking van de gegevens uit 1619 heeft hij gebruik gemaakt van de computer, maar een paar pagina's verder blijkt dat 'een bron als de aanbreng van 1619 niet weergegeven kan worden zonder aanmerkelijk [sic] verlies aan informatie' (59). Welke informatie door het gebruik van de computer verloren is gegaan, wordt echter niet nader gespecificeerd. Verder stelt Hartmann dat persoons- en familienamen een belangrijke rol hebben gespeeld bij de reconstructie van de situatie 1619. Die mededeling staat echter op gespannen voet met het feit dat in meer dan de helft van de gevallen de namen van belendende eigenaars niet elders in de registers terug te vinden was (56). Desondanks zou het mogelijk zijn geweest om voor 90% van het totale gebied de situatie 1619 kartografisch te reconstrueren. Voor een dergelijk onderzoek is dat een fantastisch hoog percentage. Door de wijze waarop hij zijn gegevens heeft verwerkt wat onzorgvuldig te beschrijven, heeft Hartmann echter ruimte gelaten voor twijfel aan de betrouwbaarheid van zijn resultaten.

De kartografische reconstructie van de situatie 1619 geeft volgens de schrijver 'een beeld van de verdeling van laat-, cijns- en leengoederen en van kerkelijk en adellijk grootgrondbezit' (59). Elders in het boek duidt hij deze reconstructie echter veelal aan als kadasterkaarten. Het verschil tussen beide soorten kaarten is van wezenlijk belang als het gaat om de reconstructie van het ontginningsproces. De groepering van percelen in grotere eenheden, die men aantreft op een kadasterkaart, kan zeer wel teruggaan op de tijd van de eerste inrichting van een bepaald gebied. Grootgrondbezit, laat-, leen- en cijnsverhoudingen zijn daarentegen in zeer veel gevallen pas ontstaan tijdens latere fasen van de bewoningsgeschiedenis. Hartmann kende deze problematiek uit de literatuur (9), maar gaat in zijn boek niet in op de consequenties daarvan voor zijn onderzoek.

In het eerste deel van deze studie wordt de ontginningsgeschiedenis gereconstrueerd van de dorpen op het plateau (Sint Geertruid, Eckelrade, Herkenrade, Bruisterbosch en Moerslag en Libeek) en in het Maasdal (Oost, Maarland, Breust en Eijdsen en Caestert). Op het plateau zou het éénzijdig bebouwde straatdorp met drie à zes hoeven en een strookvormig verkaveld 'kernveld' de oudste nederzettingvorm zijn. Hartmann dateert deze vorm in de twaalfde/dertiende eeuw (173-174) terwijl voor verscheiden vergelijkbare gebieden in Duitsland aannemelijk is gemaakt dat dit type nederzettingen is ontstaan door ontginningsactiviteiten gedurende de achtste tot tiende eeuw. Schrijver onderbouwt deze datering met slechts twee feiten: de oudste delen van de kerk in het voorbeelddorp Sint Geertruid dateren uit het laatst van de elfde eeuw (63 en 71) en de goederen van het klooster Hocht worden bij de aankoop in 1261 heel anders omschreven dan in de pauselijke bevestigingsoorkonde van 1266 (71, 74, 84, 215 n. 498 en 314-315). Ten aanzien van het eerste argument kan men zich afvragen of de kolonisten eerst een stenen kapel hebben gebouwd en pas daarna het eigen bestaan in het nieuwe land veilig gesteld. En zou de stenen kapel in de bosontginning Sint Geertruid ook een houten voorganger gehad kunnen hebben? Met betrekking tot de oorkonde van 1261 valt het op dat daarin niet alleen uitdrukkelijk toestemming wordt verleend tot vervreemding van het verworven goed, maar ook tot verplaatsing van de vijf gebouwen die tot de gekochte hof behoorden. Het eerste gegeven wordt enkele malen met nadruk door Hartmann naar voren gebracht, maar over het tweede spreekt hij niet één keer. Ik zie dan ook geen noodzaak om te concluderen tot een ruil van goederen, aanwinst van nieuwe landerijen en een grote ontginningsactiviteit tussen de jaren 1261 en 1266.

In het tweede deel van het boek worden de veranderingen in de sociale en juridische verhoudingen besproken. Centraal staat hier de vraag wat in feite een laathof is. Voor het beantwoorden van die vraag heeft Hartmann materiaal bijeen moeten brengen uit zeer verspreide bronnen en archiefbestanden. Onmiskenbaar heeft de onderzoeker zijn taak met ijver en volharding uitgevoerd, maar de beschrijving van de resultaten ontspoort soms tot een opsomming van details over families en plaatselijke toestanden. Hartmann komt tot de conclusie dat een volledige laathof eertijds moet hebben bestaan uit vier componenten: een centraal gebouw, rechtstreeks geëxploiteerd of verpacht land, cijnsgoederen en een rechtbank. De andere vormen van het verschijnsel laathof die de schrijver in zijn reconstructie van de situatie 1619 aantroef, karakteriseert hij als vervalvormen. In de zestiende eeuw blijkt er in de praktijk echter geen verschil meer te bestaan tussen de laathoven, de leenhoven en de cisterciënzer hoven van Hocht en Zezenhoven in het onderzoeksgebied. Aan de hand van de situatie in de heerlijkheid Oost toont Hartmann aan dat een lokale machtspositie in de zestiende eeuw niet (meer) voortvloeide uit het bezit van heerlijke rechten, maar uit het recht van cijnsheffing (229 en 246).

In veel opzichten dwingt de door Hartmann ondernomen poging tot reconstructie van het middeleeuwse landschap in dit deel van Zuid-Limburg respect af. Veel werk heeft hij moeten verzetten om de verspreid liggende bronnen zodanig te bewerken dat zij een bijdrage konden leveren aan deze poging tot reconstructie. Ondanks deze waardering moet ik vaststellen dat het werk mij niet in alle opzichten heeft kunnen overtuigen.

G. J. Borger

A. Korteweg, e.a., ed., *'t Is vol van schatten hier ... Nederlandse literatuur tentoongesteld in het Letterkundig Museum*, I, 1750-1940 en II, na 1940 (2 dln.; Amsterdam: De Bezige Bij, 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1986, 336 + 240 blz., f75,-, ISBN 90 234 5292 5).

Wanneer de bloei van een letterkunde kan worden afgemeten aan de hoeveelheid recente inleidingen, gidsen en plaatwerken, dan gaat het goed met de Nederlandse letteren, *'t Is vol van schatten hier ...* is een luxueuze literaire atlas die gedeeltelijk de plaats inneemt van het onbevredigende *Ik probeer mijn pen ...* uit 1979. Dit laatste werk werd bedorven door de kinderachtige bijschriften; *'t Is vol van schatten*, dat er een aantal illustraties mee gemeen heeft, tracht het onderwerp op een volwassener manier te benaderen. De opzet is bovendien beperkter, zodat aan iedere auteur afzonderlijk meer aandacht kon worden geschonken. Ondanks veel fraais en boeiends in de presentatie zijn er ook ditmaal echter dingen die verwondering wekken.

Aanleiding tot de uitgave was de opening van de nieuwe permanente tentoonstelling in het Nederlands Letterkundig Museum in Den Haag. Het thema is dan ook afgebakend overeenkomstig de doelstellingen van dit museum: alleen de Noordnederlandse literatuur na 1750. De Vlaamse, Friese en Afrikaanse auteurs blijven daar buiten (zelfs Elisabeth Eybers mag niet meedoen). Evenmin is er in het boek ruimte gemaakt voor de talrijke verdienstelijke prozaschrijvers die zichzelf niet allereerst als belletrist zagen. De Nederlandse literaire cultuur wordt zodoende hoogst eenzijdig voorgesteld, met als vanouds een overgrote nadruk op de lyriek. Een voorwoord over de geschiedenis van het museum had over de beginselen die tot deze selectie hebben geleid meer duidelijk kunnen maken dan een vage verwijzing naar 'het concept van de tentoonstelling'.

Natuurlijk moet een uitgave als deze een zo groot mogelijk publiek kunnen bereiken. De literair-historische commentaren zijn zeer algemeen gehouden, en streven niet naar nieuwe of gewaagde inzichten. Allerlei gebreken in de traditionele interpretatie vallen nu wel eens te meer op. Zo zou bijvoorbeeld de invoering van een begrip 'Biedermeier' een einde kunnen maken aan de onhandige tegenstelling van Romantiek en Verlichting in de Nederlandse negentiende eeuw. Bij de 'strijd tussen geest en zinnen' die de generatie rond 1910 zou hebben beheerst, kan een publiek geboren na 1945 zich waarschijnlijk weinig meer indenken; en is het niet beter te erkennen dat het 'experiment' in de literatuur van de laatste decennia een stijl is geweest zoals zoveel andere? Naast de samenvattingen voor beginners worden de documenten opeens zonder enige annotatie afgedrukt. De handschriften zijn voorzien van een nauwkeurige transcriptie, maar de pointe van vooral de negentiende-eeuwse stukken zal velen ontgaan. Of weet iedereen wat het is om 'Instituten te repeteren' (I, 41), of dat ds. Van Oosterzee 'stond' te Rotterdam (I, 51), en wat 'schot en tinsen